

Х. З. Махмудов, д.е.н., професор

О. С. Михайлова, к.е.н., доцент

А. В. Світлична, к.е.н., доцент

Полтавська державна аграрна академія

Розглянуто формування економічного кластера що дозволить посилити процес спеціалізації підприємств; створити більш стабільні системи взаємодії між виробниками і споживачами; знизити вартість одиниці послуги і продукції, яка виготовляється на основі спільної діяльності; створювати нові робочі місця; ефективніше використовувати місцеві природні ресурси; створювати основу для соціального розвитку регіону.

Ключові слова: кластер, економічний кластер, територія, сталий розвиток, інфраструктура, інтеграційні структури.

Постановка проблеми. Розвиток і формування кластерів як партнерських утворень за участю підприємств різних бізнес-профілів є предметом пильної уваги економістів. Не претендуючи на системне дослідження усіх аспектів створення та діяльності кластерів, зосередимось на дослідженні ролі кластера при розвитку територій. Обговорення проблем розвитку територій, особливо в умовах адміністративної реформи, призводить до формування ряду напрямів досліджень, які дадуть змогу розглянути шляхи реалізації комплексних програм розвитку останніх. На сучасному етапі розвитку економіки перед аграрними регіонами стоїть завдання стати виробниками конкурентоспроможної продукції, а не сировинними зонами, а перед державою спільна діяльність в складі територіально-галузевих кластерів - добровільних об'єднань взаємодоповнюючих територіальних ресурсів - які можуть стати їх перспективною формою взаємодії влади, бізнесу і громадськості.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи розглянуті та розроблені в роботах таких авторів, як **І. Ффоукс-Вільямс** [1], **П. Кругмана** [2], **М.Портера** [3] та **А. Скотта** [4]. Обґрунтуванню необхідності та окремим аспектам кластеризації в Україні присвячено праці **П. Бубенко** [5], **М. Кропивко** [6], **П. Саблука** [7], **О. Єрмакова** [8], **Г. Мазнев** [9] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз досліджень і публікацій показав значну увагу до окресленої проблеми, зроблено значна робота до оцінки значення кластерів на регіональний та територіальний розвиток. Разом з тим слід зазначити, що рівень залучення аграрного сектору економіки до формування кластеру, носить фрагментарний характер, це негативно відображується на ефективності використання регіонального потенціалу, особливо через законодавче закріплення даних систем.

Метою дослідження є розглянути та сформулювати роль та значення кластеру, а також економічні наслідки його створення для економіки територій.

Основні результати дослідження. Поняття «кластеру» як індустріального комплексу, що

формується на основі географічної та галузевої близькості, набуває поширеного застосування серед світових економістів у 80-х рр. ХХ ст. В Європі процес кластеризації пов'язаний з рядом державних заходів, а саме: створенням у 1968 р. Генерального директорату з регіональної політики, у 1975 р. – Європейського фонду регіонального розвитку, а у 1988 р. прийняття Хартії регіоналізму, що започаткувала діяльність Ради регіональних та місцевих товариств. Паралельно в Америці почали розробляти федеральні програми з кооперації постачальницьких фірм, маркетингу та комерції, праці та освіти [10].

Сьогодні не існує єдиного визначення кластерів. Серед основних визначальних ознак кластерних утворень найчастіше згадуються: географічний підхід до утворення, багатоваріантний принцип відбору партнерів, сільовий характер організації, стійкість господарських зв'язків, інноваційний характер діяльності. Формування та розвиток вертикальних та горизонтальних зв'язків.

За **М. Портером**, кластер - це «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм відповідних галузей, а також організацій, пов'язаних з їх діяльністю (наприклад, університетів, агентств із стандартизації, торговельних об'єднань) в певних областях, що конкурують між собою, але разом з тим ведуть спільну роботу» [3].

Іфор Ффоукс-Вільямс - експерт з розвитку бізнес-кластерів під час круглого столу зазначив: «Компанії, які входять до кластеру, є більш успішними і конкурентоздатними, експортують більше, ніж ті, що працюють окремо. А у масштабах країни кластери – це можливість створювати нові робочі місця. У кластерах генерують більше інновацій, там виникає більше стартапів. Усе це справедливо для Європи, Канади, Австралії, Нової Зеландії та інших країн. Це є ілюстрацією феномену регіональної спеціалізації. Компанії у кластері мають однакові складнощі, і якщо допомогти їм підвищити свою конкурентоздатність, це допоможе економіці країни. Стратегія кластерного розвитку стає домінуючою, бо об'єднує експортний розвиток, залучення інвестицій, R&D, тран-

сфер технологій, розвиток малого бізнесу і стартапів, технологічних та індустріальних парків, освіти та розвиток персоналу. Цей підхід є цілісним: він дозволяє зрозуміти потреби бізнесу, а державі та освіті – задовольнити їх. В Європі кожен регіон включений у свій індивідуальний кластер, але також вони підтримують зв'язки між собою. Це комунікації типу не лише бізнес-бізнес, але й освіта-освіта» [1].

Аналіз світового досвіду показує що у США діють близько 400 найбільших кластерів в галузях високих технологій, видобутку природних ресурсів, виробництва побутових товарів, а також в індустрії сервісу. Більше половини американських підприємств працюють за кластерною моделлю, тобто вони знаходяться в одному регіоні, використовують наявний потенціал (трудовий, ресурсний, інноваційний та інший) цього регіону. Частка ВВП Америки, що припадає на кластерні об'єднання, складає близько 61% та частка зайнятого в них трудового потенціалу країни складає 57%. Кластери Німеччини вважаються найбільш вдалою та ефективною формою інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів країни. Яскравим прикладом автомобільного кластеру Східної Німеччини є кластер, який почали формувати у 2004 році за ініціативою урядів 5 федеральних земель: Берлін-Бранденбург, Тюрингія, Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія та Саксонія-Анхальт. До складу кластеру ввійшли компанії з виробництва комплектуючих та автомобілів, сервісні центри, дослідницькі інститути. В ФРН функціонують 3 кращих світових кластера з 7 кластерів високих технологій, які отримали почесне звання «Силіконова долина XXI століття». В Італії отримали розвиток промислові округи (кластери), які становлять близько 30% загального рівня зайнятості. Індустріальні кластери розташовані найбільше в центральній та північно-східній частинах країни. Всього в Італії функціонує 200 індустріальних округів, що об'єднують 60 тисяч підприємств, кількість працюючих в яких складає 600 тисяч чоловік. Сучасна італійська політика передбачає підвищення національної системи конкурентоспроможності. Також держава зараз спрямована на допомогу, тобто вона забезпечує знижки на експорт, гарантійне покриття, залучення інвесторів та інше. Це дозволило Італії виробляти до 90% конкурентоспроможної продукції [11].

У Китаї акцентують увагу на розвиток інноваційних кластерів, під якими розуміють механізм стратегічного співробітництва підприємств, дослідницьких організацій, вищих навчальних закладів, венчурних фондів та інших структур, які б забезпечили синергетичний ефект взаємної підтримки виробництва нових інноваційних товарів. Нині Китай знаходиться на початковій стадії створення інноваційних кластерних співтовариств. На відміну від промислових кластерів, інноваційні виробляють не лише конкурентоспро-

можну продукцію, але й радикально нову. Для прикладу можна розглянути діяльність кластера «Чжанцзян», що виник на базі Парку високих технологій у 1992 р. За період діяльності Парку було прийнято близько 70 нормативних актів, які стосувалися питань субсидювання, пільгового оподаткування, трудових ресурсів та іншого. За 1992–2007 рр. влада інвестувала на будівництво Парку 15 млрд дол. США. За 1999–2009 рр. промислове виробництво збільшилося в 14 разів, доходи – в 25 раз. На сучасному етапі розвитку в парку працюють 120 тис. осіб та діють 11 виробничих баз державного рівня, 108 дослідницьких організацій, 5380 підприємств, які беруть участь у 216 НДДКР за державними замовленнями, з яких 4 – міжнародні [12].

Європейський та американський досвід показує, що кластери створювались за концепцією «ініціатива знизу» та на початку не мали ніяких додаткових пільг та гарантій. Держава почала сприяти розвитку кластерів вже пізніше. Китайські ж кластери формувались з ідеєю співробітництва під патронажем держави та офіційних структур.

Особливістю економічної ситуації в Україні є те, що аграрний сектор є бюджетоутворюючим, і тому важливе значення при цьому має формування та розвиток аграрних кластерів, що сприятиме створенню високотехнологічних і наукоємних об'єднань із замкненим циклом, інтеграційних формувань виробництва і високим рівнем доданої вартості в кінцевому продукті, збільшенню робочих місць різної кваліфікації, розвитку соціальної і виробничої інфраструктури на сільських територіях. Розвитку взаємодії науки та виробництва, формуванню довгострокових перспективних напрямів співробітництва науково-освітніх установ та промислових виробництв.

Кластерний підхід дає можливість інтегрування в єдину систему яка підвищує конкурентоспроможність, як кожного елементу так і регіону. Від даної інтеграції виграють всі складові: держава, підприємництво, освіта, громада. Держава матиме зниження навантаження на бюджет (за рахунок зменшення дотацій, соціальної допомоги). Науково-освітні установи виграють за рахунок збільшення потреби в висококваліфікованих кадрах, відбудеться створення дієвого механізму взаємодії науки, освіти і бізнесу. Місцевій громаді найбільша перевага буде виражатися в розвитку інфраструктури, особливо транспортної, та збільшенні зайнятості саме місцевого населення. Сам бізнес виграватиме від підвищення рівня товарності та спеціалізації, зниження рівня транспортних і логістичних витрат, доступу до інноваційних напрямів в технологіях та відбудеться реалізація «ефекту масштабу».

Як альтернатива кластерного розвитку це створення корпоративних структур, для великих компаній це асоціація, корпорація, концерн, консорціум, відбудеться об'єднання великих капіта-

лів, а отже зменшення рівня конкуренції і можливість утворення монополістичних структур в регіонах. Для малого та середнього бізнесу це створення кооперативних структур, але вони будуть більше проявляти себе суто вузькоспеціалізованими структурами і ефект масштабу буде менш вираженим, хоча як показує світовий досвід частина сучасних аграрних кластерів мають кооперативну основу.

В сучасних умовах регіонального розвитку доцільним є формування регіональних та промислових кластерів. Промисловий кластер формується в ланцюгу «виробництво-переробка-збут», і досить часто неприв'язаний до конкретної території чи невідь держави. Основне завдання промислового кластера створити додатну вартість, за рахунок об'єктів, ресурсів і видів діяльності, які об'єднуються разом для розвитку, виробництва, продажу товарів і послуг. В національній економіці яскравим прикладом є створення та функціонування агрохолдингів та фінансово-промислових груп.

Регіональний кластер - це просторова агломерація схожих і взаємопов'язаних форм економічної діяльності, яка становить основу місцевого середовища, сприяє перепливу знань, стимулює різні форми навчання і адаптації. Такі кластери звичайно складаються з малих і середніх підприємств. Центральний елемент їх успіху зосереджений у силі соціального капіталу і географічній близькості. Фірми у них менше пов'язані між собою, ніж у промисловому кластері. У вітчизняній науці регіональним кластерам відповідають економічні райони (точніше, малі їх форми — економічні підрайони і мікрорайони, локальні ТВК) [13].

Формування аграрного кластера – це досить тривалий процес, який передбачає значні зусилля з боку багатьох суб'єктів. І важливим є не питання принципової участі або неучасті держави (і навіть не масштаб такої участі), а вибір тих сфер, в яких державі доцільно проявити свою активність і використати інструменти регулювання. Роль державних і регіональних органів влади в активізації та розвитку кластера є вирішальною. Формування кластера можна визначити як поєднання еволюційної (інерції) та цілеспрямованої перетворюючої дії [14].

Згідно з Концепцією Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємства на 2014 - 2024 роки, схваленою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 641-р [15]. Очікуваними наслідками реалізації програми є: розвиток та підвищення конкурентоспроможності малого і середнього підприємства на вітчизняному і світовому ринку шляхом впровадження інноваційних технологій; поліпшення бізнес-клімату та створення позитив-

ного іміджу для залучення інвестицій; створення робочих місць та зменшення рівня безробіття; активізація фінансово-кредитних та інвестиційних механізмів; насичення товарних ринків високоякісною конкурентоспроможною продукцією; розвиток інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва у регіонах, в тому числі у результаті: визначення на законодавчому рівні понять «бізнес-центр», «бізнес-інкубатор», «класифікація», «субконтрактація».

Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на окремих підприємствах, а на взаємовідносинах між підприємствами і установами, які входять до складу кластера. А взаємовідносини будуються, насамперед, на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв'язків між учасниками об'єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх [9, с. 64].

З 2007 р. у Полтавській області реалізується проект кластеру виробників екологічної продукції, в рамках якого приділяється увага відпрацюванню процедури інспекції та контролю за виробництвом екологічної продукції. Учасники проекту, які впроваджують екологічні технології у своєму господарстві, мають можливість отримати сертифікат Центру екологічної безпеки споживачів за умови проходження відповідної інспекції господарства. Завданням інспекції є контроль за використанням заборонених хімічних препаратів, генномодифікованого насінневого матеріалу, стимуляторів росту та ін. Сертифікованим підприємствам надається допомога в реалізації продукції за цінами вище ринкових. Окремі підприємства розпочали процедуру міжнародної сертифікації і отримують допомогу в реалізації виробленої продукції за кордон [16].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кластер формується як під впливом природно-економічних факторів так і при штучному впливі. На даний час формування кластерів слід розглядати як один із методів виживання підприємства під час кризи. Також слід звернути увагу на недоліки кластерних об'єднань: інтеграції великих підприємств та низька мотивація дрібних господарств.

Формування економічного кластера дозволить посилити процес спеціалізації підприємств; створити більш стабільні системи взаємодії між виробниками і споживачами; знизити вартість одиниці послуги і продукції, яка виготовлюється на основі спільної діяльності; створювати нові робочі місця; ефективніше використовувати місцеві природні ресурси; створювати основу для соціального розвитку регіону.

Список використаної літератури:

1. Іфор Ффоукс-Вільямс // *Матеріали круглого столу: «Бізнес-кластери: потрійна сила»* // <http://innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/19558/biznes-klasteri-potrijna-sila>
2. Krugman P.R. *Geography and Trade*. Cambridge. – MA: MIT Press. – 1991.
3. Портер М. Конкуренция / М. Портер. [пер. с англ.] – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 608 с.]
4. Scott A. J. *New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe* / A. J. Scott. – London: Pion, 1988.
5. Бубенко П.Т. Інноваційний розвиток регіонів: монографія / П.Т. Бубенко, О.Б. Снісаренко. – Х. : Вид-во «Форт», 2009. – 160 с.
6. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // *Економіка АПК*. – 2010. - № 11. – С. 3-13.
7. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // *Економіка АПК*. - 2010. - № 1. - С. 3-12.
8. Єрмакова О.А. Економічна ефективність функціонування кластерів: оцінювання та аналіз впливу на конкурентоспроможність регіону / О.А. Єрмакова // *Актуальні проблеми економіки* - №11(137), 2012 С. 174-181.
9. Мазнев Г.Є. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження / Г.Є. Мазнев // *Економіка АПК*. – 2013. - № 8. – С. 63-67.
10. Соч А. Международный опыт формирования кластеров [Электронный ресурс] / А. Соч // Журнальный клуб «Интелрос», «Космополис». – № 2. // www.intelros.ru/index.php?newsid=352 – 04.04.2007.]
11. Дмитерко М. О. Міжнародний досвід формування кластерних структур – важливий чинник підвищення конкурентоспроможності економіки країни // *Матеріали V Міжнародна научно-практична Інтернет-конференція «Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти»* (17–18 люня 2013г.) // www.confcontact.com/2013-kachestvo-economichnogo-rozvitku/1_dmiterko.htm
12. Дмитренко М.О. Світовий досвід функціонування фінансового механізму кластерних утворень / О.М. Дмитренко // *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 3, 2015 с.706-711 // www.global-national.in.ua/archive/3-2015/146.pdf
13. *Регіональна економіка [Текст] : підручник / за ред. Є. П. Качана*. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 800 с.
14. Самуэльсон П. *Экономика* / Пол Э. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус ; [пер. з англ. ; под ред. Н. В. Шульпиной]. – М. : Вильямс, 2001. – 688 с.
15. Розпорядження Каб. Міністрів України від 28.08.2013 р. № 641-р. // Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки // zakon2.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p
16. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень // *Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні* // www.niss.gov.ua/articles/760

Махмудов Х.З., Михайлова О.С., Светличная А.В. Роль экономического кластера в развитии территорий.

Рассмотрено формирование экономического кластера, что позволит усилить процесс специализации предприятий; создать более стабильные системы взаимодействия между производителями и потребителями; снизить стоимость единицы услуги и продукции, которая производится на основе совместной деятельности; создавать новые рабочие места; эффективнее использовать местные природные ресурсы; создавать основу для социального развития региона.

Ключевые слова: кластер, экономический кластер, территория, устойчивое развитие, инфраструктура, интеграционные структуры.

Makhmudov Hanlar, Mykhailova Olena, Svitlychna Alla Role of economic(al) cluster in territories development.

An article formation of the economic cluster will allow strengthening the process of enterprises' specialization; creating more stable systems of cooperation between producers and consumers; reducing unit cost of services and goods that is produced through joint ventures; creating new jobs; use local natural resources more efficiently; creating a basis for social development of the region.

Keywords: cluster, economic cluster, territory, sustainable development, infrastructure integration structures

Дата надходження до редакції: 12.03.2016 р.

Рецензент: д.е.н., професор Соколов М.О.